

ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΛΟΥΤΡΑ

Το λουτρό σ' Ανατολή και Δύση

Της Ευαγγελίας Μπαλτά

Το οθωμανικό χαράμ

Της Ευαγγελίας Μπαλτά

Το χαράμ της Πόλης

Του Στέφανου Γερασίου

Περιηγητές στα χαράμ

Των Αλίκης Ασβεστά
Ιόλης Βιγγοπούλου

Τα οθωμανικά λουτρά στην Ελλάδα

Της Ελένης Ι. Κανετάκη

Τα «Νέα Λουτρά» στη Ρόδο

Των Νίκου Ζαρίφη
Αννας Παρασκευοπούλου

Το λουτρό στους Αέρηδες

Της Μαρίας Αυγούλη

Στα Χανιά

Των Αναστασίας Καμπόλη-Μαμαλούκου
Σταύρου Μαμαλούκου

Με αφορμή τη Θεσσαλονίκη

Της Ευαγγελίας Χατζητρύφωνος

Το λουτρό στους οριενταλιστές ζωγράφους

Της Μαρίας Κατσανάκη

Με τα μάτια μιας ζωγράφου

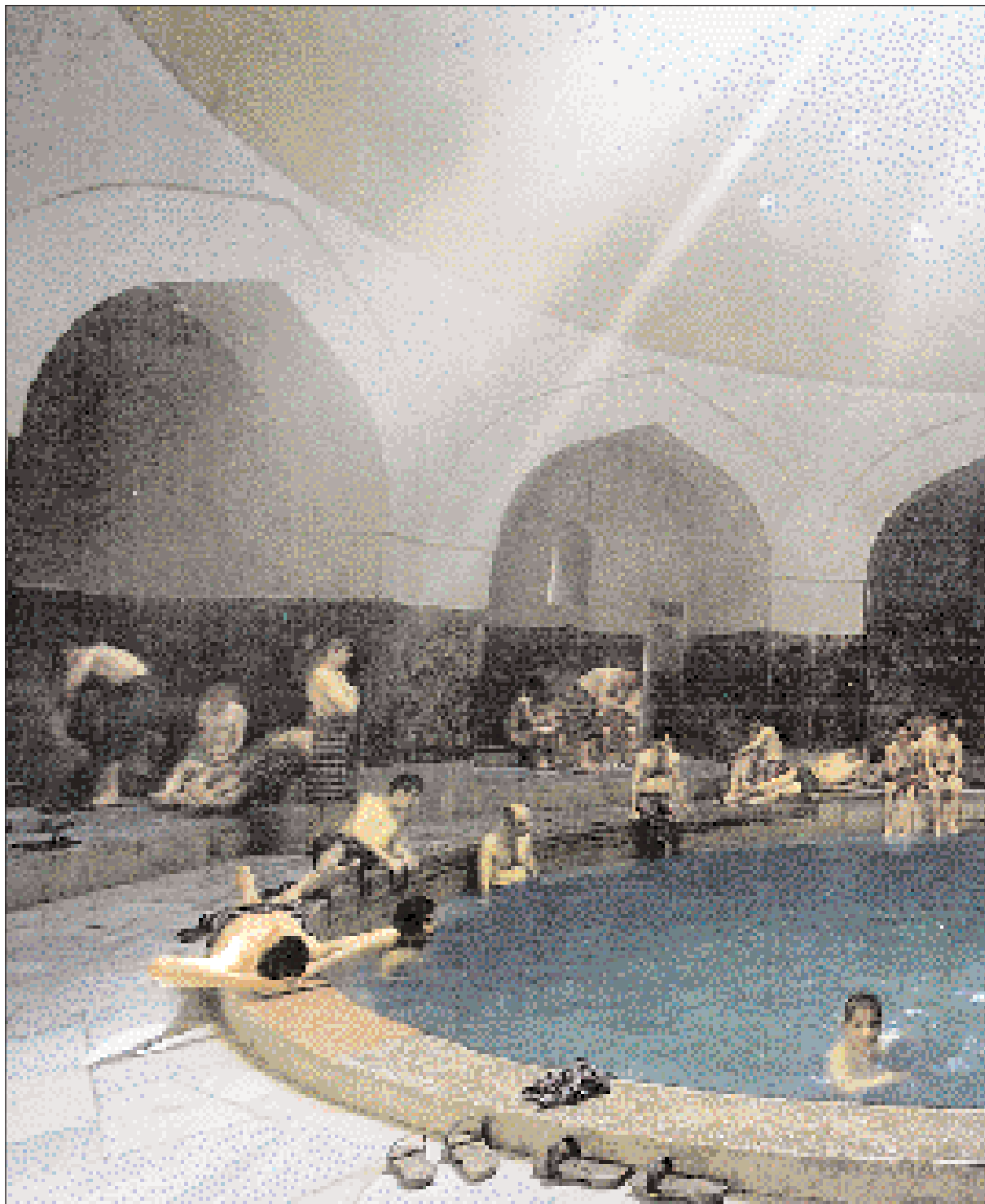
Της Μαριλίσσας Βλαχάκη

Εξώφυλλο

«Ο προθάλαμος σε ανδρικό λουτρό στην Κωνσταντινούπολη». Λιθογραφία από σχέδιο του W.H. Bartlett στο έργο: J. Pardoe, «The Beauties of the Bosphorus», London 1838 (φωτ.: Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Το λουτρό σ'

Της **ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ ΜΠΑΛΤΑ**

Ιστορικού στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/
Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών

Η ΧΡΗΣΗ του λουτρού, συνιστά μια ειδοποιό διαφορά του Δυτικού πολιτισμού σε σχέση με τον Ανατολικό, τουλάχιστον όπως τον γνωρίζουμε στο πλαίσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στην καθημερινότητα της Δύσης από τον Μεσαίωνα ως και τα τέλη του 18ου αι. εξακολουθεί να μετρά κύρια η πάστρα στο πρόσωπο και τα χέρια. Πολύ αργά θα

περιληφθεί στην καθημερινή τους καθαριότητα η φροντίδα για μερικές πλύσεις του σώματος, μια πρακτική που απαντάται ωστόσο μόνο στους αριστοκρατικούς και αστικούς κύκλους της δυτικής κοινωνίας.

Οι Δυτικοί άργησαν πολύ να αποδώσουν στην καθαριότητα σαφή σωματική χρησιμότητα. Το τακτικό πλύσιμο του σώματος καθιερώθηκε μέσω της επιστήμης τον 19ο αι., η οποία προπαγάνδιζε ότι η καθαριότητα εξασφαλίζει και βοηθά την καλή λειτουργία του οργανισμού. Το πλύσιμο του σώματος γίνεται κατάκτηση στη Δύση μετά το 1870 και είναι αποτέλεσμα εξορθολογισμού, εφόσον η επιστήμη έπεισε

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΜΑΣΚΟΣ

Ανατολή και Δύση

◀ *Η μεγάλη πισίνα σε χαμάμ της Προύσας από πρόσφατη φωτογραφία (πηγή: G. Jung, Naturpanorama. Tuerkei von Istanbul zum Berg Ararat, 1990).*

ότι η καθαριότητα αποτελεί άμυνα κατά των μικροβίων. Βεβαίως ήδη από τον 18ο αι. η καθαριότητα είχε στραφεί προοδευτικά προς αόρατες φροντίδες, οι οποίες όσο πιο μυστικά γίνονταν, με τόσο πιο γοπητευτικά άλλοθι έδειχνε την απτή χρησιμότητα του πλυσίματος, υποστηρίζει ο συγγραφέας της μελέτης «Το καθαρό και το βρώμικο», Georges Vigarello. Γνωρίζουμε ότι η Δυτική εκκλυσία τον 15ο αι. θεωρούσε το επάγγελμα του θερμούχου κακόφημο χαρακτηριζοντάς τον πορνοβοσκό. Οι θερμές και τα λουτρά, όσα λειτουργούσαν στον Μεσαίωνα, εξισώνονταν στη συνείδηση του δυτικού κόσμου με τις ταβέρνες, τα πορνεία και το καρτοπαίγνιο, θεωρούνταν χώροι ακολασίας, βίας και ταραχών. Οι λοιμοί, που επήλθαν στη συνέχεια, έδωσαν το τελειωτικό

χτύπημα στη λειτουργία των λουτρών αλλά και στη γενικότερη άσκηση στοιχειώδους σωματικής καθαριότητας, δημιουργώντας δοξασίες και αντιλήψεις για τη χρήση του νερού ως επίφοβου και επικίνδυνου στοιχείου για το σώμα.

Αν όμως για τον Δυτικό άνθρωπο το λουτρό και η καθαριότητα του σώματος ήταν υπόθεση εξορθολογισμού και αποτέλεσμα της ανάπτυξης της επιστήμης, για τον σύγχρονό του Ανατολίτη μουσουλμάνο ήταν θέμα δογματισμού. Το λούσιμο θεωρείται από το Ισλάμ απαραίτητο για τους πιστούς του αφού εξαλείφει τα αμαρτήματα της ψυχής. Το Κοράνι, εκτός από τις μερικές πλύσεις χειρών, ποδιών, προσώπου πριν το «ναμάζι», την προσευχή, επιβάλλει και το πλύσιμο όλου του σώματος, γι' αυτό και ήταν απα-

ραίτητη η ύπαρξη τέτοιων κτιρίων. Τα πολυάριθμα χαμάμ αποτελούν το σήμα κατατεθέν της μουσουλμανικής πόλης. «Δια πάντα Μουσουλμάνον το λουτρό είχε λόγω θρησκευτικού αγνισμού άφευκτον, και μάλιστα μετά τον αφροδισιασμόν· όθεν, όταν θέλη 'να εκφράση ότι είτε εκών είτε άκων, απεσπέρμνε, λέγει· Εχω ανάγκην λουτρού. Ομοίως και όταν ο ιατρός θέλη να παραγγείλη αποχήν των αφροδισίων, εμποδίζει, διά το ευσχημότερον, το λουτρόν», σημειώνει ο Σκαρλάτος Βυζάντιος αναφερόμενος στα χαμάμ της Πόλης και στις πρακτικές καθαριότητας των κατοίκων της. «Το λουτρόν είναι τόσοσν συνδεδεμένον προς τον Τουρκικόν βίον, ώστε καταντά παρ' αυτοίς εκ των ούκ άνευ. Οθεν και πάσα πλουσίου, ου μόνον Οθωμανού, αλλά και Γραικού και Αρμενίου, οικία έχει και το λουτρόν της, πάντοτε λιθόκτιστον και μαρμάρινον, καίτοι αυτή ξυλίνη. Περί των Τουρκικών λουτρών εγράφησαν τοσαύτα υπό των Ευρωπαίων, ώστε το απλούστερον και συνθεότερον των εν τη Ανατολή παρακολουθημάτων του καθημέραν βίου, το λούσιμον, κατήντησε ζήτημα: βλάπτει ή ωφελεί; Είνε ή δεν είν' άφευκτον; Αφευκτον και ωφέλιμον το θεωρεί και ως τοιούτο το μεταχειρίζεται ο Τούρκος και ο Τουρκομερίτης· βλαπτικόν ή αδιάφορον το νομίζει ο Ευρωπαίος». Με αυτήν τη διατύπωση σχολιάζει ο Σκαρλάτος Βυζάντιος τη στάση του Ανατολίτη και του Δυτικού απέναντι στο λουτρό, συμπυκνώνοντας συγχρόνως την όλη συζήτηση και τις διιστάμενες απόψεις στην Ευρώπη περί της χρησιμότητας του λουτρού στα μέσα του 19ου αι., εποχή που συγγράφει την περιγραφή της Κωνσταντινουπόλεως.

Οι περιηγητές

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που οι περιηγητές εντυπωσιάζονται από τα χαμάμ της οθωμανικής αυτοκρατορίας και το τελετουργικό της καθαριότητας των κατοίκων της. Λογικό να το σχολιάζουν εντυπωσιασμένοι στα κείμενά τους. Το καταγράφουν κι αυτό ως στοιχείο εξωτισμού στις ταξιδιωτικές τους εντυπώσεις και στην αλληλογραφία τους, όπως θα διαβάσουμε στα άρθρα που ακολουθούν. Ήδη από τον 16ο αι. ο Pierre Belon και Nicolas de Nicolay αναφέρονται στα ήθη του χαμάμ, όπως και αργότερα, τον 18ο, ο Tournefort και Λαίδη Mary Wortley Montagu, αλλά και τον 19ο αι. η Mis Julia Pardoe, για να περιοριστώ στα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα. Οι Ευρωπαίοι ζωγράφοι απαθανατίζουν σκηνές από γυναικεία κυρίως χαμάμ, καθιστώντας, όχι άδικα, το θέμα του χαμάμ ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα του ευρωπαϊκού οριενταλισμού, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε σε μελέτη που ακολουθεί.

Αν όμως το λούσιμο, το πλύσιμο του σώματος, το αντιλαμβάνονται διαφορετικά ο δυτικός και ο ανατολικός άνθρωπος στους μέσους και νεώτερους χρόνους, διαφορετικά, τηρουμένων των αναλογιών, το βλέπει και ο Ελλαδίτης σε σχέση με τον Ρωμίο της Πόλης και γενικότερα τον Τουρκομερίτη ομοεθνή του. Αυτή τη διαφορά προφανώς υπονοεί και ο Σκαρλάτος Βυζάντιος στη φράση του: «Αφευκτον και ωφέλιμον το θεωρεί και ως τοιούτο το μεταχειρίζεται ο Τούρκος και ο Τουρκομερίτης». Και δεν είναι βεβαίως καθόλου συμπτωματικό το γεγονός ότι οι Μικρασιάτισσες πρόσφυγες ερχόμενες στην Ελλάδα, το 1922, χαρακτηρίστηκαν «παστρικές» από τους Ελλαδίτες. Το σημαινόμενο του χαρακτηρισμού—γνωστό σε όλους μας—παρέπεμπε στην αξιολόγηση «ηθικά ύποπτες», εφόσον φρόντιζαν επιμελώς την καθαριότητα του σώματός τους και, as μου επιτραπεί να συμπληρώσω, όχι μόνον. ❦